

A KÖRNYEZETTUDATOS MAGATARTÁS ÉRTÉKORIENTÁLT MEGKÖZELÍTÉSE

A globális környezeti problémák, az erőforrások szűkülése, a környezetszennyezés és az emberiség túlnépesedése posztmodern korunk talán legfontosabb kihívásait jelentik. A környezettudatos marketing, felhasználva más diszciplínák eredményeit, az előbb említett problémák megoldására keresi a lehetséges válaszokat. A környezettudatos marketingnek mindezek miatt a vállalati működés környezetbarátabbá tétele mellett a fogyasztási minták ugyanilyen irányú és tartalmú megváltoztatására kell összpontosítani az erejét. Így nagyon fontos az egyéni fogyasztók magatartásának megértése, értékeik, attitűdjeik, motivációik és viselkedésük elemzése és előrejelzése. Ezek közül jelen cikk kereteiben az értékek szerepével kívánok foglalkozni, mivel a környezettel kapcsolatos értékek egyfajta szűrőként funkcionálnak a környezettudatos magatartás kialakulása során.

Érdekes vetülete a környezeti értékutatásnak a kultúrák közötti értékek eltérőségének vizsgálata főleg a keleti és a nyugati civilizációk, valamint a gazdaságilag fejlett, fejlődő és fejletlen ország dimenziók mentén. 1997 és 1999 között a világ számos országában egy nemzetközi összehasonlítást lehetővé tevő vizsgálatra került sor GOES (Global Environmental Survey^{**}) néven, melynek célját többek között a környezeti értékek közötti eltérések feltárása és a különbségek okainak magyarázata képezte, ami lehetővé tette számomra egy komparatív vizsgálat kivitelezését a szűkített Schwartz-féle értékstruktúra, valamint a domináns társadalmi paradigma (DSP) versus Új Környezeti Paradigma (NEP) témakörökben. A hazai kutatás meglepő eredményeket hozott, a miskolci közgazdászhallgatók értékstruktúrája jelentősen eltér mind a keleti, mind pedig a nyugati országokra jellemző értékrendszerektől, mind pedig a feltételezett és várt eredményektől. Az eltérések természetéről és okairól az alábbi sorok nyújtanak bővebb tájékoztatást.

ELŐSZÓ

A környezettel kapcsolatos értékek egyfajta szűrőként funkcionálnak a környezettudatos magatartás kialakulása során. Kaiser, Wölfling és Fuhrer (1999) empirikus adatokkal is igazolta, hogy környezettudatos magatartásra gyakorolt hatásukat a környezettudatos cselekvési szándékon keresztül fejtik ki. Ezt a feltételezést a Miskolci Egyetem marketing-orientált hallgatói körében végzett saját kutatásom eredményei is alátámasztották. Ennek a kutatásnak egy másik vetületét az ebben a cikkben bemutatásra kerülő szűkített Schwartz-féle értékek strukturálódásának vizsgálata, valamint a domináns társadalmi paradigma (DSP) és az új környezeti paradigma (NEP) komparatív elemzése képezte.

Az értékek definiálásával és rendszerezésével foglalkozó marketing szakirodalom nem egységes, ezért többféle értékdefiníció létezik. Peter-Olson (1987) megközelítésében: „Az értékek a fogyasztók alapvető szükségleteinek és céljainak kognitív képviselői.”. Míg Hawkins–Best–Coney (1992) szerint a kulturális értékek azok az általánosan elfogadott meggyőződések, illetve hitek, amelyek választ adnak arra a kérdésre, hogy mi az, ami kívánatos.” Hofmeister-Tóth (2003) a nemzetközi szakirodalomban szereplő értékdefiníciókat összehasonlítva az értékeket az alábbiak szerint definiálja: „Tartós koncepciók, vagy meggyőződések, hitek, amelyek a kívánt viselkedési formára vagy életmódra vonatkoznak, különböző szituációkban érvényesülnek, amelyek irányítanak az események értékelésében, és amelyek relatív fontosság szerint rendezettek.”

A kultúrák közötti értékek eltérőségének vizsgálata a környezeti értékutatás kiemelkedően fontos vetülete. Főleg a keleti és a nyugati civilizációk, valamint a gazdaságilag fejlett-, fejlődő- és fejletlen

⁵⁷ Dr. Nagy Szabolcs egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Marketing Intézet, Marketing Stratégiai és Kommunikáció Tanszék.

^{**} <http://web2.nies.go.jp/social/goes/>

ország dimenziók mentén felállított vizsgálódások vezethetnek meglepő eredményekre. Ezeknek a kutatásoknak az alapja az, hogy minden kultúrának megvannak azok a domináns alapértékei, melyeket a szocializáció során szinte kivétel nélkül mindenki elsajátít. Az alapértékek gyakran a termékelőnyökkel együtt szerepelnek a hirdetésekben. Ezek az alapértékek határozzák meg azt, hogy milyen termékek fogyasztása lesz népszerű, de legalábbis elfogadott egy társadalomban. Joggal feltételezhető, hogy azokban a kultúrákban, ahol a környezeti értékek dominánsabbak, a fogyasztók számára fontosabb lesz a környezetvédelem és a környezetbarát termékek fogyasztása. A környezeti értékek dominanciája tehát a környezettudatos fogyasztói magatartáson, fogyasztói mintákon keresztül manifesztálódhat.

1997 és 1999 között a világ számos országában egy, a környezettudatos fogyasztói magatartás jellemzőinek nemzetközi összehasonlítást lehetővé tevő kérdőíves megkérdezéses vizsgálatra került sor, mely a GOES (Global Environmental Survey) fantázianevet kapta. Ennek célját többek között a környezeti értékek közötti eltérések feltárása és a különbségek okainak magyarázata képezte. A kutatás eredményei először a *Human Ecology Review* 2003/1 számában kerültek publikálásra (Aoyagi-Usui, Vinken és Kuribayashi 2003). Az itt közölt kutatási eredmények ismeretében lehetővé vált számomra egy komparatív vizsgálat kivitelezése a szűkített Schwartz-féle értékstruktúra, valamint a „haladás versus környezet” témakörökben a már említett válaszadók, a Miskolci Egyetemen marketinges hallgatói körében.

Az összehasonlítás alapját képező nemzetközi kutatás feltárta, hogy a környezeti értékek struktúrája a keleti (ázsiai) országok esetében szignifikáns különbségeket mutat a nyugati civilizáció országaiban tapasztalható értékrendszerrel. Míg a Távols-Keleten a környezeti értékek szoros kapcsolatban állnak a tradicionális értékekkel (pl. szülők, idősebbek tisztelete, a család biztonságának megteremtése stb.) és azoktól szinte soha sem különülnek el, addig a nyugati civilizációkban a környezettudatos gondolkodás sokszor ellentmond a tradicionális értékek fontosságának, azaz aki számára a hagyományos értékek nagyobb jelentőséggel bírnak, azok kevésbé viselkednek környezettudatos módon. Ezeket a strukturális különbségeket a szakirodalom is kellő mértékben alátámasztja (pl. White 1967; Watanabe 1995), de a GOES kutatási eredményei is igazolták. Így például a nyugati civilizációt reprezentáló USA és Hollandia esetében a környezeti értékek az altruista értékekkel álltak szoros kapcsolatban, és ellentétesnek bizonyultak a tradicionális értékekkel. Japánban, Bangkokban és Manilában azonban a környezeti értékek a tradicionális és az altruista értékekhez egyaránt kötődtek. Az is kiderült a GOES kutatás során, hogy a környezeti értékek az egoista értékekkel ellentétes irányúak és elkülönülnek a technikai haladásba vetett hittől (Aoyagi-Usui, Vinken és Kuribayashi 2003). A nyugati és a keleti civilizáció közötti különbség tehát az értékek struktúrájában keresendő.

Példának okáért a japánok által vallott értékek és így a környezet iránti attitűdjük nagymértékben különbözik a nyugati országokéban domináns értékrendektől. Ezt a kontrasztot a legszemléletesebb formában Tetsuro Watsuji – az egyik legismertebb japán filozófus – érzékeltette, aki szerint az európai és ázsiai országok közötti kulturális különbségek abból adódnak, hogy a keleti kultúrák a természettel való együttélésre törekednek, míg a nyugatiak a természet legyőzésére, a természettel való harcra. White (1967) ezt megerősítve arra mutatott rá, hogy a keresztény országokban a környezetromboláshoz azon ideológia vezetett, mely azt hirdette, hogy az ember uralkodni tud a természet felett. Érdemes azonban megemlíteni azt is, hogy például a japánok nagy része nem is tudja élesen elhatárolni egymástól a természet és az ember fogalmát, ugyanis nincs erre megfelelő szavuk, kifejezésük, míg mi, nyugatiak képesek vagyunk erre, hiszen általában úgy vizsgáljuk a környezethez való kapcsolatunkat, mintha attól függetlenül léteznénk.

A nyugati kutatók az értékeket azonos megközelítési mód alapján próbálták és próbálják manapság is elemezni. Közülük sokan, így például Inglehart (1977, 1981, 1995, 1996), Inglehart és Carballo (1997), valamint Inglehart és Abramson (1999) úgy találták, hogy az úgynevezett *posztmaterialista tézis* hozható a legszorosabb kapcsolatba a környezetvédelmi mozgalom kialakulásával, a környezet fokozottabb előtérbe kerülésével. Mind a materialista, mind pedig a posztmaterialista megközelítés a demokráciára vonatkozó állításokon alapul. De az egyes állítások tartalma merőben eltér egymástól. Amíg a posztmaterialista tézis fókuszpontjait az képezi, hogy „biztosítsunk az emberek számára nagyobb beleszólást a kormányzati döntésekbe”, vagy „biztosítsuk a szólásszabadságot”, addig ugyanez a materialista megközelítésben úgy hangzik, hogy „tartsuk fenn a rendet” és „harcoljunk az emelkedő árak ellen”. A posztmaterialista tézis szerint a növekvő demokrácia vezetett el a környezeti mozgalom kialakulásához és megerősödéséhez. Inglehart egy sor kutatási eredményt felhasznált annak érde-

kében, hogy bebizonyítsa azt, hogy egy társadalom környezettel kapcsolatos értékeit befolyásolja annak társadalmi és gazdasági fejlettsége. Brechin és Kempton (1994) szerint a posztmaterialista tézis a gazdaságilag fejlett országokra értelmezve megállja a helyét, viszont nem szolgáltat magyarázatot a globalizálódó környezeti mozgalmakra, különösen a fejlődő országok esetében. Ezen érvelés alapján még számos kritika érte a posztmaterialista tézist (lásd pl. Brechin és Kempton 1997; Kidd és Lee 1997; Dunlap és Mertig 1997; Pierce 1997). Inglehart és mások azonban sok esetben választ szolgáltatottak ezekre a kritikai észrevételekre (pl. Abramson 1997; Inglehart és Abramson 1999). A posztmaterialista tézis Rokeach értékelméletén alapul (Rokeach 1973).

Schwartz és Blisky szintén Rokeach megközelítése alapján vizsgálták az értékek általános struktúráját. A vizsgálati adatok először öt országra terjedtek ki, majd pedig húszra (Schwartz és Blisky 1987, 1990; Schwartz 1992). Az öt országra kiterjedő felmérés egy távol-keleti társadalmat is tartalmazott, nevezetesen Hong Kong-ot. A kutatási eredmények felfedték, hogy a hong-kongi mintában az értékek struktúrája egy kicsit eltér a nyugati országokéban tapasztaltaktól, de maguk az értékek egyáltalán nem voltak mások. „Az értékek jelentése és tartománya nem volt más a hong-kongi mintában sem. Ami különbözött, az a különféle értékek közötti kompatibilitás, vagy konfliktus volt. Ami a nyugati társadalmakban egymásnak ellentmondó értékeknek bizonyultak, azok keleten sokszor egymás mellett fordultak elő.” – írja Schwartz (1992). A szerzők a kultúrák értékrendbeli különbözőségét a konfucianus és a nyugati gondolkodásmód közötti eltéréssel magyarázzák, melyekre a kutatásaik egymástól lényegesen eltérő kultúrákban (kínai, iszlám, buddhista és egyéb) történő megismérlésével kívánnak a jövőben fényt deríteni.

Számos kutató fedezett fel vizsgálatainak során környezetre vonatkozó értékeket. Dunlap és Van Liere (1978) javasolták először az Új Környezeti Paradigma (New Environmental Paradigm, azaz rövidítve NEP) fogalmának bevezetését, „mely három, egymástól elkülönülő dimenziót tartalmaz — a természet egyensúlyát, a növekedés korlátait, és az antropocentrizmust (Dunlap és Jones 2002). A NEP élesen szembeáll a domináns társadalmi paradigmával, mely széles körű népszerűségnek örvendő a tömegfogyasztás és a gazdasági növekedés fontosságát hirdeti. A domináns világnézet egyik legfontosabb eszköze a hagyományos marketing. Milbrath (1984) elsőként hasonlította össze a NEP-et a domináns társadalmi paradigmával. Kutatása három nyugati társadalomra terjedt ki: az amerikaiakra, a németre és az angolra. Karp (1996) az általános értékek és a környezeti értékek közötti kapcsolatokat vizsgálta, míg a George Mason Egyetem nevével fémjelzett csoport (Stern, Dietz és Kalof 1993; Stern, Dietz 1994; Stern, Dietz és Guagnano, 1995; Stern, Dietz, Kalof és Guagnano 1995; Stern 1998; Stern, Dietz, Guagnano és Kalof 1999; Stern 2000; Dietz, Kalof és Stern 2002) ezekbe az érték-összehasonlító vizsgálatokba bevonta a NEP koncepció tesztelését is. Az általános értékek struktúrájában – a NEP és a Schwartz-féle értékek felhasználásával – négy faktort különítettek el, melyeket az alábbiak szerint neveztek el: környezeti-altruista, egoista, változások iránt nyitott és tradicionális (konzervatív). Az eredményeik szerint a környezeti-altruista, az egoista és a tradicionális értékek szignifikánsan korreláltak a NEP elemekkel. Minden egyes faktor összetevőit megtalálhatjuk a 3. táblázatban, mely már tartalmazza a saját, magyarországi kutatásom eredményeit is.

Bár a legtöbb környezeti értékutatás az USA-ban folyik és azok eredményei is csak az amerikai társadalomra vonatkoznak, néhány tanulmány azonban kitekint más országokra is. Például Pierce és társai (1987) egy összehasonlító kutatássorozatot végeztek az USA és Japán közötti különbségek feltárása érdekében Inglehart posztmaterialista tézise és Dunlap NEP koncepciója vonatkozásában. Japánban még a materialista nézetekkel azonosuló válaszadók is magasabb arányban azonosultak a NEP állításokkal, mint amerikai társaik. A szerzők (Pierce és társai, 1987) ezzel kapcsolatban nagyon érdekes következtetésre jutottak: „Az Egyesült Államokban tapasztaltaktól eltérően Japánban az Új Környezeti Paradigma valójában nem is annyira új.”

A KÖRNYEZETTUDATOSSÁG SZEMPONTJÁBÓL SZŰKÍTETT SCHWARTZ-FÉLE ÉRTÉKEK VIZSGÁLATA

A Schwartz-féle értékek környezettudatosság szempontjából szűkített változata – melyet a George Mason Egyetem csoport (Stern, Dietz és Kalof 1993; Stern, Dietz és Guagnano 1995) alkotott meg – 12 olyan értéket tartalmaz, melyek mindegyike kiemelten fontosnak bizonyult az addigi kutatások során a környezettudatos magatartás és a környezeti attitűdök vizsgálata tekintetében. Ez természetesen

leegyszerűsíti a környezeti értékutatások kivitelezését, mert a nem releváns értékek a szűkítés által be sem kerülnek az elemzés logikai keretébe. A George Mason Egyetem csoport a Schwartz-féle értéklista leszűkítéséből származó 12 értéket négy kategóriába sorolta, ezek a környezeti-, altruista, tradicionális és egoista értékek elnevezést kapták. A környezeti értékek csoportja olyan értékeket foglal magába, mint a harmónia a természettel, a Föld tisztelete és a környezet védelme; az altruista értékek kategóriája pedig az alábbiak: egyenlőség, világbéke és a társadalmi igazságosság. Az egoista értékek között a gazdagság, a társadalmi hatalom és a befolyás szerepelnek. A tradicionális értékek között a szülők és az idősebbek iránti tiszteletet, a családi biztonságot és az önfegyelmet említhetjük

Mielőtt a nemzetközi összehasonlítás részleteire térnék ki, érdemes néhány szót ejteni az összehasonlításba bevont országok történelmi, vallási és kulturális háttéréről is azért, hogy az értékek struktúrája mélyebb összefüggéseiben is a szemünk elé tárulhasson. A GOES felmérés azért vonta be a nemzetközi összehasonlításba Japánt és Thaiföldet, mert Ázsiában csupán ebben a két országban meghatározó vallás a buddhizmus, illetve mert a múltban a domináns nyugati kultúrák egyik országát sem kolonizálták, bár Japán a II. világháború után 6 éven keresztül amerikai megszállás alatt állt. Thaiföld egy újonnan industrializált, feltörekvő országnak tekinthető. Ebből a szempontból nagyon hasonlít Magyarországhoz. A Fülöp-szigetek az egyetlen ország Ázsiában, ahol a katolikus vallás a domináns. Az ország történelme meglehetősen bonyolult. Nem volt uralkodója, mielőtt gyarmatosították volna, először a spanyolok, majd aztán az amerikaiak, aztán a II. világháború alatt egy kis ideig Japán, majd a függetlensége elnyeréséig ismét az amerikaiak. Az országra mind a mai napig nagy hatást gyakorol az amerikai kultúra, pl. az iskolákban az oktatás angol nyelven folyik. Magyarország történelme, társadalmi, és gazdasági fejlődése az olvasó által ismertnek tekintett, ezért ennek bővebb kifejtésére nem térnek ki. Az értékek és a viselkedés közötti kapcsolat feltárása érdekében a komparatív kutatás a Schwartz-féle általános értékek már ismertetett, szűkített változatát használta, valamint a környezetre és a technikai haladásra vonatkozó állításokat tartalmazott. A cél a környezeti attitűd és a környezettudatos viselkedés értékbázisának feltárása, és országonkénti összehasonlítása volt.

Az egyik legismertebb japán filozófus, Watsuji (1935) elgondolása szerint – mely szülőhazájában széleskörű elfogadottságnak örvend – a távol-keleti emberek egynek tekintik magukat a természettel, így a természet a priori értelemben nem az ember ellen létezik. A magyarországi helyzet természetesen ettől lényegesen eltér. Keresztény ország lévén sokáig a nyugati ideológia hatása alatt álltunk, amit a II. világháború után a szovjet megszállás és befolyás követett, amit a rendszerváltás után a nyugati befolyás váltott ismét fel. Mindkét ideológia a lényeges különbségek ellenére tartalmazott egy közös vonást: a természetet egy olyan embertől elkülönülten létező dolognak vélték, amelyet le lehet, és a fejlődés érdekében le is kell győzni. Az is igaz viszont, hogy az elemzésbe bevont keresztény országok közül az USA és Hollandia is merőben más fejlődési utat járt be az elmúlt évszázadok során, ők gyarmatosítók, nem pedig „gyarmat” voltak. Így az összehasonlításba bevont országok közül talán a magyar út a fülöp-szigetekihez hasonlít a leginkább, a nyilvánvaló különbségek és a jelentős földrajzi távolság ellenére is.

Mindezek miatt hipotézisként kívánom megfogalmazni az alábbiakat: *„Feltételezhető, hogy a magyar fiatalok értékstruktúrája a nemrég industrializált, történelmében gyarmati nyomokat viselő, feltörekvő, de jelentős nyugati, ezen belül amerikai kulturális befolyás alatt álló, keresztény gyökerekkel rendelkező fülöp-szigeteki mintában tapasztalhatóhoz fog hasonlítani leginkább, azaz a tradicionális és az egoista értékek egy-egy elkülönült faktort fognak képezni, míg a környezeti értékek az altruista értékekkel közösen egy faktorban fognak szerepelni.”*

MÓDSZER ÉS EREDMÉNYEK

A Schwartz-féle szűkített értékstruktúra feltárása érdekében a válaszadókat a kérdőívben annak megítélésére kértem, hogy életükben mennyire fontos szerepet játszanak az *1. táblázatban* felsorolt különféle értékek.

A SCHWARTZ-FÉLE SZÚKÍTETT ÉRTÉKEK ÁTLAGOS FONTOSSÁGA A MEGKÉRDEZETTEK KÖRÉBEN
N = 333, 2004

ÉRTÉKEK	ÉRTÉK KATEGÓRIA	ÁTLAG	SZÓRÁS
1 A CSALÁD BIZTONSÁGA (a szeretteim biztonsága)	tradicionális	4,92	0,45
2 A SZÜLŐK ÉS AZ IDŐSEBBEK IRÁNTI TISZTELET (a tisztelet magadása)	tradicionális	4,27	0,78
3 ÖNFEGYELEM (önuralom, ellenállás a kísértésnek)	tradicionális	3,86	0,81
4 VILÁGBÉKE (háborúktól és konfliktusoktól mentes világ)	altruista	4,03	1,02
5 TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG (igazságtalanságok elleni fellépés, törődés a gyengébbekkel)	altruista	3,88	0,86
6 HARMÓNIA A TERMÉSZETTEL (beilleszkedés a természetbe)	környezeti	3,83	0,90
7 EGYENLŐSÉG (azonos lehetőségek mindenki számára)	altruista	3,75	1,02
8 BOLYGÓNK, a Föld TISZTELETE	környezeti	3,65	1,02
9 GAZDAGSÁG (anyagi javak, pénz)	egoista	3,41	0,95
10 TÁRSADALMI HATALOM (mások feletti kontroll, dominancia)	egoista	2,37	1,16
11 BEFOLYÁS (hatással lenni más emberekre és eseményekre)	egoista	2,69	1,09
12 A KÖRNYEZET VÉDELME (megőrizni a természetet)	környezeti	4,18	0,82

A lehetséges válaszok az (1) egyáltalán nem fontos és a (5) kiemelkedően fontos értékek között változhattak. A (-1) érték azt jelentette, hogy az adott érték teljesen ellentétes a válaszadó elveivel, a (0) pedig a nem tudom válaszokat. Az 1-2-3 pontban felsorolt értékek tradicionálisak, a 4-5-7 alattiak altruisták, a 6-8-12 pontban említettek környezeti vonatkozásúak, míg a 9-10-11 pont alattiak egoista értékek.

A deskriptív statisztikai elemzés feltárta, hogy a vizsgált értékek közül a legnagyobb szerepet a megkérdezettek életében a család biztonsága, azaz szeretteim biztonságának megteremtése játszotta, amelyet a szülők és idősebbek iránti tisztelet megadása és a környezet védelme követett. Ezek az értékek átlagosan a nagyon fontos és a kiemelkedően fontos minősítést kapták.

A legkevésbé fontos érték a válaszadók számára a társadalmi hatalom. Közvetlenül ez előtt áll a befolyás. Mindkét érték átlagosan a kicsit fontos és a közepesen fontos minősítés között helyezkedik el. A harmadik, a válaszadók számára legkevésbé fontos érték a gazdagság, mely a közepesnél alig fontosabb számukra. Ha figyelembe vesszük azt, hogy ezeket a válaszokat olyan megkérdezettek szolgáltatták, akik zömében olyan közgazdászhallgatók, akik néhány év múlva feltételezhetően a versenyszférában szeretnének érvényesülni, akkor felettébb meglepő, hogy a körükben a legkevésbé fontos értékek között kivétel nélkül csak az egoista értékek fordulnak elő. Ahhoz, hogy sikeresek legyenek (előrelépés, vezetői feladatok stb.), vélhetően az értékrendszerüket is meg kell majd változtatniuk.

LEÍRÓ STATISZTIKA
AZ ÉRTÉKCSOPORTOK ÁTLAGOS FONTOSSÁGA A MEGKÉRDEZETTEK KÖRÉBEN

	ÁTLAG	SZÓRÁS	N
Altruista értékek	3,88	0,72	333
Környezeti értékek	3,89	0,77	333
Tradicionális értékek	4,35	0,53	333
Egoista értékek	2,83	0,88	333

A 2. táblázatból világosan kiolvasható, hogy a megkérdezettek körében a tradicionális értékek mennyivel fontosabbak a környezeti és altruista értékeknél, melyek fontossága szinte megegyezik egymással, illetve, az is kiderül, hogy az egoista értékek milyen kis szerepet töltenek be a válaszadók életében.

Az értékek kategorizálása érdekében főkomponens elemzést (PFA) végeztem, VARIMAX rotáció segítségével. A kapott eredményeimet a 3. táblázat tartalmazza. Ebben a táblázatban más országok vizsgálatának eredményei is feltüntetésre kerültek a nemzetközi összehasonlíthatóság biztosítása érdekében. A táblázat referenciaként tartalmazza az amerikai minta eredményeit is, melyet a George Mason Egyetem csoport publikált először (Stern, Dietz és Guagnano 1995). A faktorelemzésbe az 1-nél nagyobb sajátértékkel rendelkező faktorok kerültek bevonásra.

A KMO érték és Bartlett-teszt alapján kijelenthető, hogy a faktorelemzés helyénvaló módszer az esetünkben.

A KMO ÉS BARTLETT-TESTT EREDMÉNYE

Kaiser–Meyer–Olkin mérőszám	0,809
Bartlett teszt becsült Chi-négyzet	1136,098
Szabadságfok	66
Szignifikancia	0,000

Az eredményül kapott három faktor a teljes variancia 58,012%-át magyarázza, ami teljesíti az elégséges feltételt.

A MAGYARÁZOTT TELJES VARIANCIA ELJÁRÁS: FŐKOMPONENS-ELEMZÉS (PFA)

KOMPO- NENS	KEZDETI SAJÁTÉRTÉKEK			FAKTORSÚLYOK NÉGYZETÖSSZEGE			ROTÁLT FAKTORSÚLYOK NÉGYZETÖSSZEGE		
	összesen	variancia %	kumulált %	összesen	variancia %	kumulált %	összesen	variancia %	kumulált %
1	3,760	31,336	31,336	3,760	31,336	31,336	2,413	20,107	20,107
2	2,123	17,690	49,026	2,123	17,690	49,026	2,373	19,777	39,884
3	1,078	8,986	58,012	1,078	8,986	58,012	2,175	18,128	58,012
4	,858	7,154	65,166						
5	,735	6,126	71,292						
6	,655	5,460	76,752						
7	,625	5,206	81,958						
8	,578	4,817	86,775						
9	,456	3,797	90,572						
10	,422	3,519	94,091						
11	,368	3,069	97,160						
12	,341	2,840	100,000						

Az eredményfaktorok az alábbi értékeket tartalmazták:

ELFORGATOTT KOMPONENS MÁTRIX

ÉRTÉKEK	FAKTORKOMPONENSEK		
	Környezeti	Tradicionális – altruista	Egoista
A CSALÁD BIZTONSÁGA (a szeretteim biztonsága)	0,19	0,68	0,23
A SZÜLŐK ÉS AZ IDŐSEBBEK IRÁNTI TISZTELET (a tisztelet magadása)	0,00	0,83	0,09
ÖNFEGYELEM (önuralom, ellenállás a kísértésnek)	0,27	0,49	0,21

ÉRTÉKEK	FAKTORKOMPONENSEK		
	Környezeti	Tradicionális – altruista	Egoista
VILÁGBÉKE (háborúktól és konfliktusoktól mentes világ)	0,28	0,61	-0,27
TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG (igazságtalanságok elleni fellépés, törődés a gyengébbekkel)	0,42	0,50	0,07
HARMÓNIA A TERMÉSZETTEL (beilleszkedés a természetbe)	0,83	0,15	0,05
EGYENLŐSÉG (azonos lehetőségek mindenki számára)	0,36	0,45	0,07
BOLYGÓNK, a Föld TISZTELETE	0,79	0,21	-0,12
GAZDAGSÁG (anyagi javak, pénz)	-0,01	0,18	0,73
TÁRSADALMI HATALOM (mások feletti kontroll, dominancia)	0,02	0,02	0,86
BEFOLYÁS (hatással lenni más emberekre és eseményekre)	0,04	0,06	0,84
A KÖRNYEZET VÉDELME (megőrizni a természetet)	0,79	0,22	0,07

Eljárás: Főkomponens-elemzés (PFA)

Rotáció: VARIMAX Kaiser normalizáció segítségével. A rotáció 5 lépésben történt.

A faktorelemzés eredményeképpen létrejött három faktorkomponens, mely a marketinges hallgatóink értékstruktúráját szemlélteti, nagyon speciális, szerkezete egyetlen egy elemzésbe bevont ország értékstruktúrához sem hasonlít. Ennek okai:

- A környezeti értékek csak a Magyarországon különültek el élesen a többi érték kategóriától és alkottak külön faktort. Minden más esetben egyéb értékekkel közösen alkottak faktorokat. A nyugati civilizációt reprezentáló országokban (USA és Hollandia) és jelentős amerikai kulturális hatás alatt álló Fülöp-szigeteken, de még Thaiföldön is a környezeti értékek az altruista értékekkel közösen szerepelnek egy faktorban, míg Japán esetében a környezeti értékek a tradicionális értékekhez kapcsolódtak.
- A vizsgálatba bevont országok közül csak hazánkban jellemző a tradicionális és az altruista értékek összekapcsolódása, ami arra utal, hogy ezek az értékek a megkérdezettek fejében nem különülnek el egymástól élesen.

A 3. táblázatban is látható, hogy a vizsgálatban szereplő minden ország (Japán, Hollandia, USA, Thaiföld, Fülöp-szigetek és Magyarország) esetében megegyezik, hogy az egoista értékek külön komponenset alkotnak, ezekhez nem kapcsolódnak egyéb értékek. Az USA-beli felmérés – mely nem a GOES kutatás keretei között zajlott, hanem a George Mason Egyetem kollektívájának korábbi eredményeit tartalmazza referenciaként – nem csak 12 értéket vizsgált, hanem ennél lényegesen többet. Tulajdonképpen az általuk vizsgált 22 érték leszűkítéséből származik az a 12 érték, mely a későbbi vizsgálódások tárgyát képezte. Japán esetében a környezeti értékek leginkább a tradicionális értékekkel együtt fordultak elő, míg az egoista értékek egy része külön csoportot alkotott, kivéve a befolyást, mely altruista és tradicionális értékekkel került egy faktorkomponensbe (2. faktor).

Hollandia és az USA esetében a környezeti értékek jellemzően olyan altruista értékekkel együtt szerepeltek mint a egyenlőség, vagy a társadalmi igazságosság. Fontos megjegyezni, hogy mindkét ország gazdaságilag fejlett, domináns módon keresztény országnak tekinthető. Ami Thaiföldet illeti, itt csupán az egoista értékek alkottak külön csoportot, a többi érték jelentősen keveredett egymással. A Fülöp-szigetek esetében a környezeti értékek az altruista értékekkel együtt alkottak közös faktort, míg a tradicionális értékek csoportjában megjelent egy altruista érték is, nevezetesen a világbéke. Az egoista értékek csoportja itt is élesen elhatárolódott a többi értékfaktortól. Az eredmények azt sugallják, hogy a keleti és a nyugati civilizációk értékstruktúrája egymástól lényegesen eltérő, ami alátámasztja Schwartz korábbi feltételezéseit.

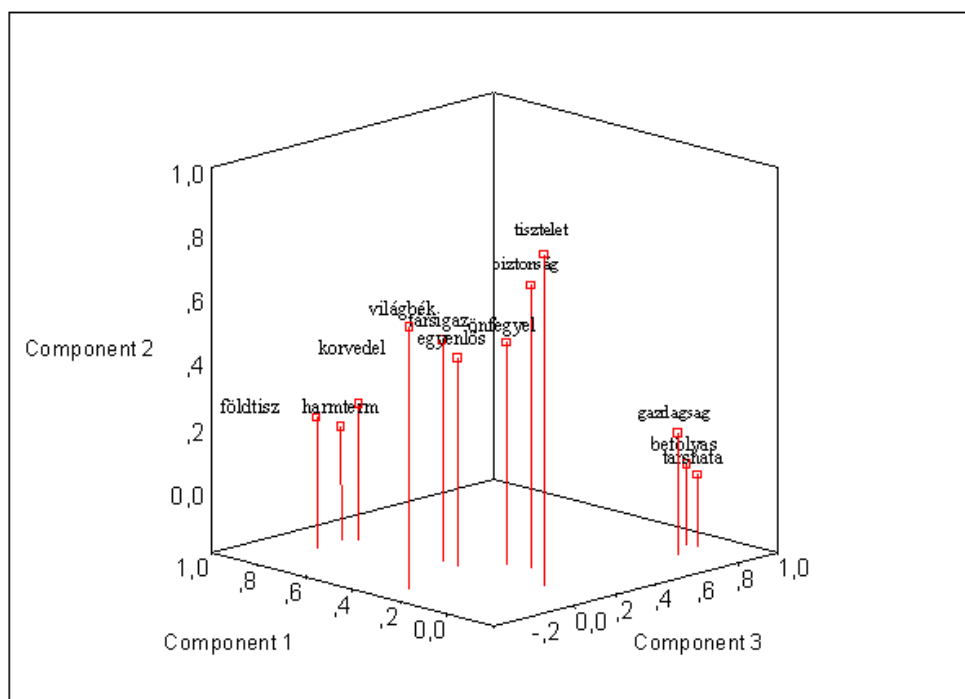
Az eredeti vizsgálatba bevont országok esetében a környezeti értékek nem különültek el az altruista és a tradicionális értékektől. Míg a nyugati országokban a környezeti értékek jellemzően az altruista értékekkel együtt fordultak elő, addig a keletiekben a tradicionális értékekkel közösen hoztak étre faktorokat alátámasztva Pierce és társai (1987) feltételezését, miszerint a keleti emberek számára az Új kör-

nyezeti Paradigma valójában nem is annyira új. A hazai kutatás azonban ettől lényegesen eltérő értékstruktúrát tárt fel a megkérdezettek körében. Magyarországon a környezeti értékek az egoista értékekhez hasonlóan önálló faktort képeznek, míg az altruista és a tradicionális értékek egymással keveredve fordulnak elő. Mindezek miatt a hipotézis elutasításra került.

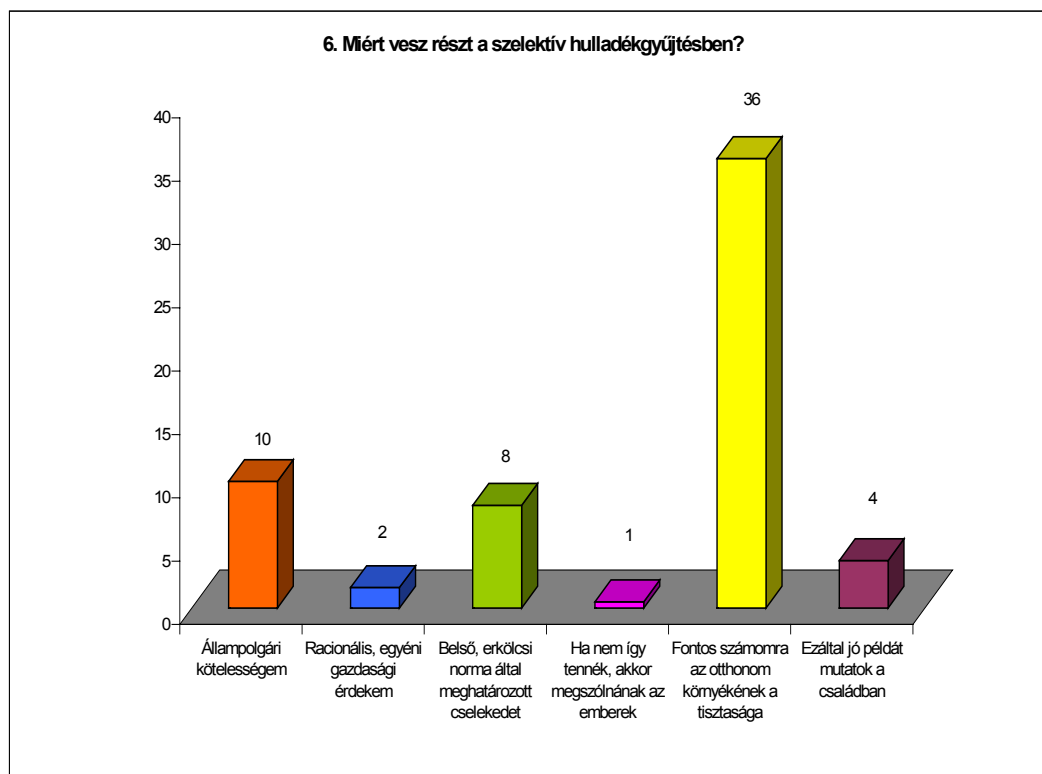
Az, hogy hazánkban is három faktorkomponenst sikerült elkülöníteni egymástól lehetővé tette az értékek struktúrájának térbeli szemléltetését. Az 1. ábrán szemmel látható az egoista és a környezeti értékek éles elkülönülése, valamint az altruista és tradicionális értékek közelsége.

Az értékek fenti strukturálódásának komoly marketingkövetkezményei is vannak. Mivel hazánkban a környezeti értékek elkülönült egységet alkotnak a megkérdezettek fejében, ezért a környezettudatos magatartást ösztönző érvrendszer kialakítása során (pl. szelektív hulladékgyűjtésben való részvételre ösztönzés alkalmával) a környezeti érveket nem célszerű keverni egyéb (pl. altruista, vagy tradicionális értékekre alapozó) érvekkel. Ezt támasztja alá az az eredmény is, amit a Miskolci Regionális Hulladékgazdálkodási Projekt PR és Kommunikációs Kampányának előkészítési szakaszában végzett kérdőíves megkérdezésünk tárt fel. A 800 főre kiterjedő telefonos interjúorozat során kiderült, hogy a miskolci lakosság szelektív hulladékgyűjtésben való részvételének motivációs hátterében olyannyira kiugró jelentőségű a környezeti értékek szerepe, hogy emellett minden más tényező csupán jelentéktelen mértékű (2. ábra).

Component Plot in Rotated Space

Az értékek térbeli strukturálódása

A szelektív hulladékgyűjtésben való részvétel motivációs tényezőinek százalékos említési gyakorisága a miskolci lakosság körében, n = 800, 2004

A DOMINÁNS TÁRSADALMI PARADIGMA (DSP) ÉS AZ ÚJ KÖRNYEZETI PARADIGMA (NEP)

Vizsgálódásaim egy másik vetülete a környezettudatosság és a technológiai haladásba vetett hit közötti összefüggések feltárására irányult. A nemzetközi összehasonlítás feltételeinek megteremtése miatt az általam feltett kérdések a GOES kutatásban szereplőkkel csaknem teljesen megegyeztek, azoktól csupán ott tértem el, ahol az eredeti kérdések tükörfordítása nem tűnt célszerűnek, azaz céloim az értelmi egyezés biztosítása volt. A GOES kutatás releváns kérdései az 1993-as Nemzetközi Társadalmi Kutatási Program (International Social Survey Programme, ISSP) környezeti modulján alapultak. A kérdések tartalma nagyon hasonló azokéhoz, amelyeket a NEP és a domináns társadalmi paradigma (DSP) közötti eltérések vizsgálata során alkalmaznak. A kérdőívben szereplő állítások közül kettő környezeti szempontból pesszimista vélekedést fogalmazott meg, míg a maradék négy gazdasági és fejlődés orientált kijelentéseket tartalmazott. Az alkalmazott elemzési módszerem – faktoranalízis főkomponens-elemzés segítségével, VARIMAX rotációval – szintén megegyezett a GOES kutatásban felhasználttal. A KMO és Bartlett-teszt eredményei alátámasztották, hogy a faktoranalízis alkalmazása esetemben is helyénvaló vizsgálati eljárás.

A KMO ÉS BARTLETT-TESTT EREDMÉNYE

Kaiser–Meyer–Olkin mérőszám	0,588
Bartlett teszt becsült Chi-négyzet	194,786
Szabadságfok	15
Szignifikancia	0,000

Az eredményül kapott két faktorkomponens a változóstruktúra varianciájának 52%-ára nyújt magyarázatot. Az első komponens, mely a domináns társadalmi paradigma értékeit tartalmazza, mivel nagyobb sajátértékkel rendelkezik, ezért fontosabb szereppel bír a jelenség magyarázatában.

MEGMAGYARÁZOTT TELJES VARIANCIA

A MAGYARÁZOTT TELJES VARIANCIA ELJÁRÁS: FŐKOMPONENS-ELEMZÉS (PFA)

KOMPO- NENS	KEZDETI SAJÁTÉRTÉKEK			FAKTORSÚLYOK NÉGYZETÖSSZEGE			ROTÁLT FAKTORSÚLYOK NÉGYZETÖSSZEGE		
	összesen	variancia %	kumulált %	összesen	variancia %	kumulált %	összesen	variancia %	kumulált %
1	1,840	30,669	30,669	1,840	30,669	30,669	1,729	28,810	28,810
2	1,285	21,416	52,085	1,285	21,416	52,085	1,397	23,275	52,085
3	,950	15,839	67,925						
4	,819	13,657	81,582						
5	,622	10,363	91,945						
6	,483	8,055	100,000						

A 9. táblázatban jól szemügyre vehető, hogy a domináns társadalmi paradigma (DSP) és az új környezeti paradigma (NEP) értékrendszere mennyire szignifikáns módon elkülönül egymástól a hazai kutatás esetében.

ELFORGATOTT KOMPONENS MÁTRIX

ROTÁLT KOMPONENS MÁTRIX – MAGYARORSZÁG	DSP	NEP
Bármilyen ember általi beavatkozás a természetbe – attól függetlenül, hogy az mennyire tudományos – valószínűleg csak ront annak állapotán	0,05	0,82
A modern technológia kielégítő megoldásokat tud szolgáltatni a környezeti problémákra	0,44	-0,11
Túl sokat aggódunk manapság a környezet állapota miatt. Inkább az árak és a munkahelyek kérdésével kellene foglalkozni.	0,83	0,06
Bármi, amit a modern életünkben teszünk, ártalmas a környezetre	0,02	0,81
Az emberek túl sokat aggodalmaskodnak a gazdasági fejlődés környezetkárosító hatása miatt	0,77	0,06
Én mint magánszemély nem sokat tehetek a környezet védelme érdekében	0,50	0,24

Eljárás: Főkomponens-elemzés (PFA)

Rotáció: VARIMAX Kaiser normalizáció segítségével. A rotáció 3 lépésben történt.

Ha nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk a hazai eredményeket, akkor a 10. táblázatból egyből szembeötlik, hogy a magyar eredmények nagyon hasonlítanak a japánra, abban az értelemben, hogy a NEP komponens változói szám szerint megegyeznek egymással, míg a DSP komponens esetében sem tapasztalható lényeges eltérés az eredményekben.

Ez azt jelenti, hogy a japán és a magyar megkérdezettek Új Környezeti Paradigmáról és a Domináns Társadalmi Paradigmáról alkotott véleménye szinte ugyanaz. A magyar és japán eredményekhez igen hasonlít a fülöp-szigeteki, és ezektől a holland is csak egy kicsit tér el, ugyanis ott a NEP komponensben megjelent a modern technológiai változó is. A thaiföldi eredményekre a GOES kutatás sem tudott magyarázattal szolgálni.

A DOMINÁNS TÁRSADALMI PARADIGMA (DSP) ÉS AZ ÚJ KÖRNYEZETI PARADIGMA (NEP) STRUKTURÁLIS ELTÉRÉSEI KULTÚRÁK KÖZÖTTI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

LEÍRÓ STATISZTIKA	JAPÁN		HOLLANDIA		THAIFÖLD		FÜLÖP SZIGETEK		MAGYARORSZÁG	
	DSP	NEP	DSP	NEP	DSP	NEP	DSP	NEP	DSP	NEP
Bármilyen ember általi beavatkozás a természetbe – attól függetlenül, hogy az mennyire tudományos – valószínűleg csak ront annak állapotán		0,82		0,75	0,54			0,81		0,82
A modern technológia kielégítő megoldásokat tud szolgáltatni a környezeti problémákra	0,64		-0,46		0,50		0,41		0,44	
Túl sokat aggódunk manapság a környezet állapota miatt. Inkább az árak és a munkahelyek kérdésével kellene foglalkozni.	0,79		0,78		0,75		0,75		0,83	
Bármilyen, amit a modern életünkben teszünk, ártalmas a környezetre		0,81		0,70		0,63		0,75		0,81
Az emberek túl sokat aggodalmaskodnak a gazdasági fejlődés környezetkárosító hatása miatt	0,72		0,73			0,81	0,43		0,77	
Én mint magánszemély nem sokat tehetek a környezet védelme érdekében	0,54		0,51		0,72		0,73		0,50	
Sajátérték	2,16	1,13	1,57	1,42	1,63	1,23	1,85	1,03	1,84	1,29
Magyarozott variancia (%)		55%		50%		48%		48%		52%

A leíró statisztika arra mutat rá, hogy a válaszadók alapján véve egyetlen állítással sem értenek egyet, mert az egyes állításokkal való egyetértés mértéke átlagosan a kismértékűtől a közepes mértékűig terjed. A válaszadók leginkább azzal az állítással értenek egyet, hogy bármilyen ember általi beavatkozás a természetbe – attól függetlenül, hogy az mennyire tudományos – valószínűleg csak ront annak állapotán., legkevésbé pedig azzal, hogy „Túl sokat aggódunk manapság a környezet állapota miatt. Inkább az árak és a munkahelyek kérdésével kellene foglalkozni.”

A DOMINÁNS TÁRSADALMI PARADIGMA (DSP) ÉS AZ ÚJ KÖRNYEZETI PARADIGMA (NEP) ÖSSZETEVŐINEK ÁTLAGOS FONTOSSÁGA ÉS SZÓRÁSA A MEGKÉRDEZETTEK KÖRÉBEN, N = 333, 2004

LEÍRÓ STATISZTIKA	ÁTLAG	SZÓRÁS
Bármilyen ember általi beavatkozás a természetbe – attól függetlenül, hogy az mennyire tudományos – valószínűleg csak ront annak állapotán	2,62	1,20
A modern technológia kielégítő megoldásokat tud szolgáltatni a környezeti problémákra	2,91	1,11
Túl sokat aggódunk manapság a környezet állapota miatt. Inkább az árak és a munkahelyek kérdésével kellene foglalkozni.	2,06	1,02
Bármilyen, amit a modern életünkben teszünk, ártalmas a környezetre.	2,53	1,14
Az emberek túl sokat aggodalmaskodnak a gazdasági fejlődés környezetkárosító hatása miatt	2,09	1,09

Én, mint magánszemély nem sokat tehetek a környezet védelme érdekében

2,20

1,13

IRODALOM

- Abramson, P. (1997): Postmaterialism and environmentalism: A comment on an analysis and appraisal. *Social Science Quarterly* 78(1), 21–23.
- Aoyagi-Usui, M.–Vinken, H.–Kuribayashi, A. (2003): Pro-environmental Attitudes and Behaviors: An International Comparison. *Human Ecology Review*, Vol. 10, No. 1.
- Brechin, S. R.–Kempton, W. (1997): Beyond Postmaterialist values: National versus Individual Explanations of Global Environmentalism. *Social Science Quarterly* 78 (1), 16–20.
- Brechin, S. (1999): Objective problems, subjective values, and global environmentalism: Evaluating the postmaterialist argument and challenging a new explanation. *Social Science Quarterly* 80, 783–809.
- Brechin, S.–Kempton, W. (1994): Global Environmentalism: A Challenge to the Postmaterialism Thesis? *Social Science Quarterly* 75(2), 245–269.
- Dietz, T.–Kalof, L.–Stern, P. (2002): Gender, values, and environmentalism. *Social Science Quarterly* 83(1), 353–364.
- Dunlap, R.–Mertig, A. G. (1977): Global environmental concern: An anomaly for postmaterialism. *Social Science Quarterly* 78(1), 24–29.
- Dunlap, R.–Jones, Robert Emmet (2002): Environmental concern: Conceptual and measurement issues. In Michelson W. (ed.), *Handbook of Environmental Sociology*. Westport CT: Greenwood Press.
- Dunlap, R.–Van Liere, K. D. (1978): The new environmental paradigm: A proposed measuring instrument and preliminary results. *Journal of Environmental Education* 9, 10–19.
- Ester, P.–Vinken, H.–Simoes, S.–Aoyagi-Usui, M. (eds.) (2003): *Culture and sustainability. A cross-national study of cultural diversity and environmental priorities among mass publics and decision makers*. Amsterdam: Dutch University Press.
- Hawkins, D.–Best, R.–Coney, K. (1992): *Consumer Behaviour*, 5th ed., Irwin, Boston, M.A.
- Hofmeister-Tóth Á. (2003): *Fogyasztói Magatartás*. Aula Kiadó, Budapest.
- Inglehart, R.–Abramson, P. R. (1999): Measuring postmaterialism. *American Political Science Review* 93(3), 665–667.
- Inglehart, R.–Carballo, M. (1997): Does Latin America exist? (And is there a confusion culture?): A global analysis of cross-cultural differences. *PS: Political Science and Politics* 34–46.
- Inglehart, R. (1996): Generational shifts in citizenship behaviours: The role of education and economic security in the declining respect for authority in industrial society. *Prospects* XXXVI(4), 653–662.
- Inglehart, R. (1977): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1981): Post-materialism in an environment of insecurity. *The American Political Science Review* 75, 880–900.
- Inglehart, R. (1995): Public support for environmental Protection: Objective problems and subjective values in 43 societies. *PS: Political Science and Politics* 15, 57–71.
- Kaiser, F.–Wolfig, S.–Fuhrer, U. (1999): Environmental attitude and ecological behaviour. *Journal of Environmental Psychology* 19, 1–19.
- Kidd, Q.–Lee, A. (1997): Postmaterialist values and the environment: A critique and reappraisal. *Social Science Quarterly* 78(1), 1–15.
- Karp, D. G. (1996): Values and their effect on pro-environmental behavior. *Environment and Behavior* 28(1), 111–133.
- Lee, A. R.–Kidd, Q. (1997): More on postmaterialist values and the environment. *Social Science Quarterly* 78(1), 36–43.
- McKean, M. (1981): *Environmental Protest and Citizen Politics in Japan*. University of California Press.
- Milbrath, L. (1984): *Environmentalists: Vanguard for a New Society*. Albany: State University of New York Press.
- Peter, P.–Olson, J. (1987): *Consumer Behaviour*, Irwin, Homewood, Ill.

- Pierce, J.–Lovrich, P. Jr.–Nicholas, P.–Tsurutani, T.–Abe, T. (1987): Culture, politics and mass publics: Traditional and modern supporters of the New Environmental Paradigm in Japan and the United States. *The Journal of Politics* 49, 54–79.
- Pierce, J. C. (1997): The hidden layer of political culture: A comment on “Postmaterialist values and the environment: A Critique and reappraisal.” *Social Science Quarterly* 78(1), 30–35.
- Rokeach, M. (1973): *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Schwartz, S. H.–Bilsky, W. (1987): Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology* 53(3), 550–562.
- Schwartz, S. H.–Bilsky, W. (1990): Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology* 58(5), 878–891.
- Schwartz, S. H. (1992): Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology* 25, 1–65.
- Stern, P. C.–Dietz, T.–Kalof, L. (1993): Value orientations, gender, and environmental concern. *Environment and Behavior* 25(3), 322–348.
- Stern, P.–Dietz, T. (1994): The value basis of environmental concern. *Journal of Social Issues* 50 (3), 65–84.
- Stern, P.–Dietz, T.–Kalof, L.–Guagnano, G. A. (1995): Values, beliefs, and proenvironmental action: Attitude formation toward emergent attitude objects. *Journal of Applied Social Psychology* 25 (18), 1611–1636.
- Stern, P. C.–Dietz, T.–Guagnano, G. A. (1995): The new ecological paradigm in social-psychological contexts. *Environment and Behavior* 27(6), 723–743.
- Stern, P. (1998): A brief inventory of values. *Educational and Psychological Measurement* 58 (6) 984–1001.
- Stern, P. (2000): Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues* 56 (3), 407–424.
- Watsuji, T. (1935/1979): *Natural Climate – From the Perspective of Human and Climate*. Tokyo: Iwanami Publishers.
- Watanabe, M. (1995): The Japanese view of nature in the modern era: A comparison with Westerners. In Shuntaro Ito (ed.), *Japanese View of Nature*. Tokyo: Kawade Publishers.
- White, Lynn, Jr. (1967): The historical roots of our ecological crisis. *Science* 155–3767, 1203:1207.